

In depot – uit depot

Religieus Erfgoed

Jaap Falize

Inleiding

Al een twintigtal jaar bevindt zich in het depot van de Stichting Monument & Materiaal een aantal onderdelen van het Vrouwengestoelte uit de Martinikerk, dat tijdens de restauratie in de jaren 1962-'75 verwijderd is (afb. 1). De onderdelen werden overgebracht naar de Der Aa-kerk, waar ze in de ruimte ten noorden van de toren opgeslagen werden, totdat op zijn beurt ook deze kerk vanaf 1975 gerestaureerd werd. Door bemiddeling van onder andere ir. L.W. Barneveld zijn deze bij de Stichting terechtgekomen en samen met onderdelen van meubilair uit andere Hervormde kerken uit de Groninger binnenstad, zoals fragmenten van het doophek uit de Nieuwe- of Noorderkerk, opgeslagen¹.

Afb. 1. Het Vrouwengestoelte vlak voor de afbraak, 1962. Zichtbaar is de eerste verdieping en de verloren gegane frontispice. Foto: P.L. de Vrieze, collectie O.V.T. Architecten.

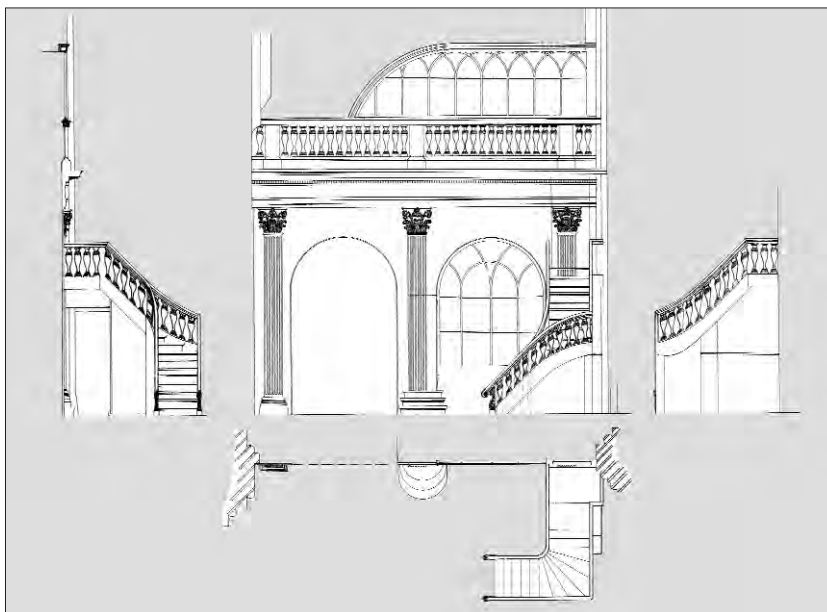
1. Vriendelijke mededeling van ir. L.W. Barneveld.

Het interieur van de Martinikerk

De Martinikerk kreeg zijn huidige omvang met de verbouw van het basilikale schip tot hallenschip rond het midden van de 15e eeuw. Over de oorspronkelijke inrichting en het meubilair zijn pas uit de protestantse tijd betrouwbare gegevens². Wat we weten van de katholieke periode ervoor, is dat de mis stand werd bijgewoond. Vanaf de 16e eeuw is er sprake van een preekstoel, waarvan in het huidige exemplaar nog onderdelen aan te wijzen zijn en een gestoelte voor het stadsbestuur. Het huidige exemplaar stamt uit 1628. De inrichting van het schip kreeg in de 19e eeuw de vorm, die tot de restauratie van 1962-1975 ongewijzigd gebleven is. Tegen de noordwand stond het Raadsgestoelte, voor het orgel het Professorengestoelte. In 1854 werd het schip volgezet met vaste banken, die in de buurt van de preekstoel een concentrische opstelling kregen naar ontwerp van stadsarchitect J.F. Scheepers³.

Het Vrouwengestoelte

Tot ver in de 20e eeuw bestond de gewoonte, dat mannen en vrouwen apart zaten tijdens de dienst: óf vrouwen voorin en mannen achterin of links en rechts van het gangpad óf in aparte, al dan niet afgesloten gestoelten die in het Gronings *wiefvolksbeun* werden genoemd⁴. Om het aantal zitplaatsen voor vrouwen te vergroten werd in 1833 een gestoelte van enorme afmetingen opgericht dat het gehele vieringsvak vulde met als gevolg dat het visuele contact tussen schip en koor geheel verloren ging.

Afb. 2. Opmetingstekening uit 1964 van de noordzijde van het Vrouwengestoelte.

Tekening: P.L. de Vrieze, collectie O.V.T. Architecten.

2. Van der Veen 2000, 7-17.

3. Van der Werff 2003, 133.

4. Wieringa 2006, 6.

Hoogstwaarschijnlijk was de ontwerper D.H. Bos, omdat hij in 1831 ook al werkzaamheden in de Martinikerk had uitgevoerd als stadsarchitect, die stilistisch sterke verwantschap vertonen met het Vrouwengestoelte (afb. 2)⁵. De oppervlakte was 7 × 7 m en telde twee verdiepingen. De hoogte bedroeg 8 m en evenaarde daarmee het Raadsgestoelte. Op de begane grond bevonden zich vier zitbanken voor 56 personen en boven elf banken voor 144, tezamen tweehonderd plaatsen. Het Vrouwengestoelte is uitgevoerd in sobere neoclassicistische stijl in de compositie orde, met pilasters, kapitelen, balusters, frontispice of opzetstuk (afb. 3)⁶. Naar de verdieping leidden aan weerszijden trappen met een draai van een kwart slag (afb. 4). De zijkanten waren dichtgemaakt met glazen puien met op de verdieping een roedeverdeling. Het Vrouwengestoelte was voorzien van een dak, dat aan de oostzijde afgerond was. Aan de achterzijde bevond zich een opslagruimte en een doorgang naar het koor.

Afb. 3. Kapiteel, afkomstig van de zijkant van het Vrouwen-
gestoelte. Foto: Jaap Buist, collectie M&M.

Afb. 4. Trappaal met aanzet van de leuning.
Foto: Jaap Buist, collectie M&M.

Tegelijk met de bouw van het gestoelte werd het koor afgesloten van het schip in dezelfde bouwstijl. Deze afsluiting bevat op de begane grond een classicistische orde met daarboven vorktraceringen in neogotische stijl. De zijbeuken

5. Archief P.L. de Vrieze (thans berustend bij O.V.T. architecten), getypte versie van het bestek 1831, 20 (origineel RHC Groninger Archieven, archief N.H.-gemeente [Groningen, Martinikerk], inventarisnr. 49, folio 19).
6. Archief P.L. de Vrieze (thans berustend bij O.V.T. architecten), getypte versie van het bestek 1834 (origineel RHC Groninger Archieven, archief N.H.-gemeente [Groningen, Martinikerk], notulen kerkvoogdij d.d. 13 oktober 1834).

waren aanvankelijk geheel dichtgetimmerd⁷. Het bovenste gedeelte is bij de restauratie ook voorzien van glas, waardoor in ieder geval de visuele relatie tussen koor en schip weer enigszins hersteld is.

Omdat het schip nu min of meer een rechthoekige gehoorzaal was geworden, gingen er stemmen op om het koor dan maar af te breken⁸. “*Het aspekt van nuttigheid ten dienste van de preek en verwarming overheerste*”⁹. Het had bijna geen functie meer en de kosten van onderhoud drukten zwaar op de begroting. Tot aan de ontdekking van de secco-schilderingen uit het leven van Christus, in 1923, bleef men met die gedachte spelen.

De afbraak in 1964

Er zijn verschillende redenen aan te wijzen waarom het Vrouwengestoelte moest verdwijnen. Veranderende liturgische inzichten, ontwikkelingen in de monumentenzorg en een gebrek aan waardering voor het vroeg-19e-eeuwse neoclassicisme zijn het Vrouwengestoelte noodlottig geworden. Nieuwe liturgische inzichten onder invloed van de liturgische beweging sinds 1911 behelsden onder andere het zichtbaar maken van de sacramenten: avondmaal in de vorm van een avondmaalstafel en de doop in de vorm van een vast doopvont, dat de bescheiden schaaltes moest vervangen. Reeds in het begin van de vorige eeuw gingen stemmen op om de visuele relatie tussen schip en koor te herstellen, onder anderen door de oud-Rijksbouwmeester en oud-Groninger C.H. Peters¹⁰. In de jaren zestig van de vorige eeuw komt daarbij nog het verminderde kerkbezoek door de ontkerkelijking en de ontvolking van de binnenstad. Het kerkbestuur van de Martinikerk moest zich beraden op een ruimere gebruiksmogelijkheid dan kerkdiensten van het gebouw zoals colleges, lezingen en grote manifestaties. Hiervoor was een flexibele inrichting noodzakelijk met grote gevolgen voor het meubilair: het doophek verdween grotendeels, het andere gedeelte werd verplaatsbaar gemaakt en de banken uit 1854, het Professorengestoelte, en het Vrouwen-gestoelte uit 1834 moesten het veld ruimen.

Van de 19e-eeuwse inrichting bleef alleen de koorafsluiting behouden. Met het oog op de kosten voor verwarming bleef de wand aanwezig. Het koor is 10 m hoger dan het schip. Bij een open verbinding zou alle warmte naar het hoogste punt wegtrekken. De akoestische gevolgen voor de spraak en het orgel zijn wat moeilijker te voorspellen¹¹.

In de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw was de belangstelling voor vroeg-19e-eeuwse architectuur niet erg groot. Het nogal koele classicisme werd veelal onbezielde namaak gevonden. De waarde van de ‘Edele Eenvoud’ werd niet meer herkend¹². Voorts paste het meubel, in de ogen van puristen, qua stijl niet in de kerk (onder andere Rijksbouwmeester C.H. Peters). Pas na 1965 veranderden deze inzichten¹³. Het apart zitten van mannen en vrouwen werd in de 20e eeuw losgelaten, waardoor het meubel zijn oorspronkelijke functie verloor.

7. Van der Werff 1991, 53.

8. Van der Werff 2003, 135; Tammeling 1990, 27.

9. Steensma 1982, 39.

10. Archief P.L. de Vrieze (thans berustend bij O.V.T. architecten), getypte versie van het verslag van 20 november 1912, 2 en 3 (origineel RHC Groninger Archieven).

11. De Vrieze 1966, 99.

12. Von der Dunk 2008, 6.

13. Steensma 1982, 42.

Afb. 5. Verschillende trapbalusters, al dan niet verdreven. Foto: Jaap Buist, collectie M&M.

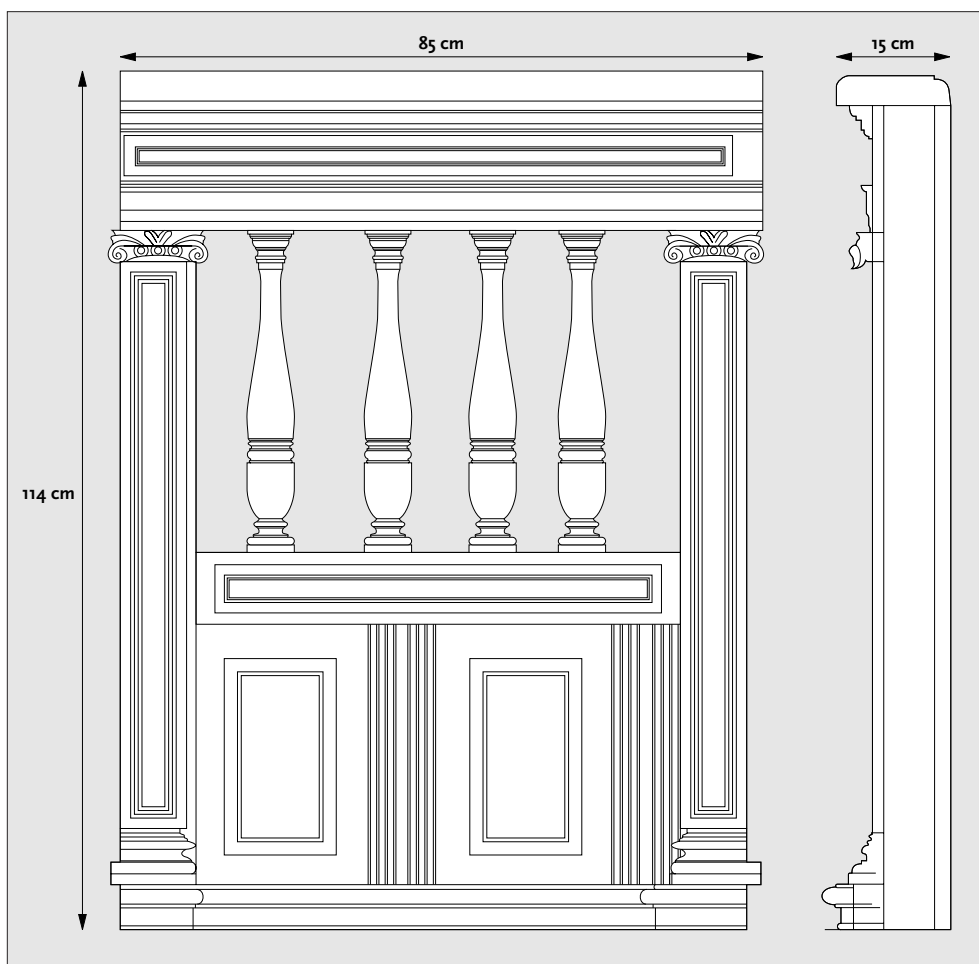
In depot bevinden zich klauwstukken van de trappen, trapleuningen, gedeelten van de wandgeleding met een deur naar de verdieping, veel balusters, versierd met laurierbladen, kapitelen en bewerkte klossen onder de architraaf (afb. 5).

Het doophek van de Nieuwe Kerk

Voor het Vrouwengestoelte uit de Martinikerk is nog geen bestemming gevonden maar in het depot bevinden zich ook nog drie gedeelten van het doophek, die uit de Nieuwe of Noorderkerk in 1954 om liturgische redenen werden verwijderd. Bij de ophanden zijnde herinrichting van de Nieuwe of Noorderkerk onder leiding van O.V.T. Architecten moet het liturgische centrum worden verruimd, onder andere om aan een orkest plaats te kunnen bieden. Hierbij zouden bovengenoemde delen van het hek naar hun plaats van herkomst teruggebracht kunnen worden.

In 1860-'61 kreeg de kerk een grote herstelbeurt onder leiding van architect J.F. Scheepers. Het doophek werd gewijzigd (afb. 6)¹⁴. Mogelijk stamt het uit de 17e eeuw en werd door hem aangepast. Opvallend is, dat de spijlen identiek zijn aan de spijlen van het doophek van de Martinikerk, dat kort daarvoor door dezelfde architect was aangebracht. Voorts zijn de spijlen op het gezicht identiek met die van het doophek in de Der Aa-kerk. Doophekken vertonen veelal het schema met gesloten panelen beneden, daarboven spijlen, bekroond door een geprofi-

14. Kwartaalblad Binnenstadkerken Groningen 1977, 20.

Afb. 6. Gedeelte van het doophek van de Noorderkerk. Tekening: Gijsbert Lamsvelt, collectie M&M.

leerde lijst. Onder invloed van onder meer de liturgische beweging werden ze bij bosjes opgeruimd of verplaatsbaar gemaakt.

Door de oude doophekken weer te gebruiken bij de nieuwe inrichting behoudt de kerk zijn oude karakter en voldoet de Stichting aan een van haar doelstellingen, namelijk het voor hergebruik beschikbaar stellen van oude bouwmaterialen.

Literatuur

- Dunk, Th. von der, 'Een Franse opsnijder in de Republiek: de architect Georges-François Bondel' in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige Bond* 107 (2008).
- Redactie in: *Kwartaalblad Binnenstadkerken Groningen* 4 en 5 (1977).
- Steensma, R., *Opdat de ruimten meevieren*. Baarn, 1982.
- Tammeling, B., 'Het verdwenen schip. Jeugdherinneringen aan de Martinikerker' in: *Jaarverslag van de Stichting schip Martinikerker* (1990).
- Veen, W.K. van der, 'Verdwenen koorafscheidingsen in de Martinikerker' in: *Groninger Kerken* 17 (2000).
- Vrieze, P.L. de, 'De restauratie van de Martinikerker te Groningen, tussentijdse balans' in: *Bulletin van de Koninklijke Nederlandsche Oudheidkundige Bond* 65 (1966).
- Werff, E.O. van der, *De Martini, kerk en toren in hartje stad*. Groningen, 1991.
- Werff, E.O. van der, *Martini. Kerk en toren*. Groningen, 2003.
- Wierenga, I., 'Zien en gezien worden' in: *Miniatuur* 10 (2006), deel 1.